אם הלב אינו אטום: על הירי הבלתי חוקי במפגינים לא חמושים ברצועת עזה

בצלם
B'TSELEM
بتسيلم

ב-30.3.18 התקיימו ברחבי רצועת עזה הפגנות בסמוך לגדר עם ישראל. הייתה זו ההפגנה הראשונה בשורה של הפגנות שמתכננים תושבי הרצועה לקיים עד לאמצע חודש מאי, המכוונות נגד המצור שמטילה ישראל על הרצועה מזה יותר מעשר שנים ובקריאה למימוש זכות השיבה.

קיומן של הפגנות אלה היה ידוע מראש, ובהתאם – ישראל נערכה להן. גורמים ישראליים רשמיים מיהרו למסגר אותן כבלתי לגיטימיות בטענה שהן יוזמה בלעדית של שלטון חמאס ואף היו שכינו אותן "מצעד טרור". המשתתפים בהן סווגו כ"מחבלים" המאיימים על בטחונה של מדינת ישראל וכעושי דבריו של השלטון ברצועה. בהתאם למסגור זה, פעלו בעלי תפקידים שונים לנסות למנוע את קיומן של ההפגנות. כך, למשל, הודיע מתאם הפעולות בשטחים, האלוף יואב מרדכי, כי "יצרנו קשר עם יותר מ-20 מנהלים של חברות אוטובוסים, שחמאס שילם להם כדי לעודד אנשים שלא רוצים לצאת מהבית ולהשתתף בהפגנות האלימות האלה. הזהרנו אותם שכל מי שישתמש באוטובוסים כדי להגיע להפגנות האלימות, יינקטו צעדים אישיים נגדו ונגד החברה בבעלותו".

גורמים רשמיים הבהירו שהוראות הפתיחה באש יאפשרו ירי קטלני במי שינסה לפגוע בגדר ואף בכל מי שיתקרב למרחק של 300 מטרים ממנה. בבוקר ה-30.3.18, כאשר המפגינים החלו להיאסף, הזהיר שר הביטחון אביגדור ליברמן את תושבי הרצועה ואמר כי "כל מי שיתקרב היום לגדר מעמיד את עצמו בסכנה. אני מציע לכם להמשיך בחייכם ולא להשתתף בפרובוקציה".

איומים אלה אכן התממשו: מאז החלו ההפגנות הרג הצבא 32 פלסטינים ברצועת עזה, מהם 26 מפגינים. למעלה מאלף פלסטינים נפצעו מאש חיה. תשעה מההרוגים נורו בהפגנות יום שישי השני, ה-6.4.18, כשתוצאותיה הקטלניות של מדיניות הפתיחה באש כבר לא היו מוטלות בספק. על אף תוצאות אלה, סירבו – ועדיין מסרבים – כל הגורמים הרשמיים לבטל הוראות בלתי חוקיות אלה והם ממשיכים להורות על מימושן ולהצדיקן.

יום שישי, ה-30.3.18: 12 מפגינים נהרגו, יותר מ-750 נפצעו מירי אש חיה

ביום שישי, ה-30.3.18, הגיעו עשרות אלפי פלסטינים תושבי רצועת עזה להפגנות שנערכו בסמוך לגדר המערכת. בהפגנות השתתפו צעירים ומבוגרים, משפחות, גברים ונשים והן נערכו בחמישה מוקדים שונים לאורך הגדר.

בשבוע האחרון ערך בצלם תחקיר של אירועי אותו יום, בהתבסס על עדויות שגבו תחקירני בצלם ברצועה – ח'אלד אל-עזאייזה, מוחמד סבאח ואולפת אל-כורד – מאנשים שהשתתפו בהפגנות במוקדים השונים, ועל דיווחים של התחקירנים עצמם שנכחו בשטח. מהתחקיר, כמו גם מדיווחים ומתיעוד וידיאו שפורסמו בכלי התקשורת וברשתות חברתיות, עולה שרוב המפגינים נותרו קרוב לאוהלים שהוקמו במקום, במרחק של כ-400-700 מטרים מהגדר. שאר המפגינים התקרבו למרחק של מטרים בודדים עד 150 מטרים מהגדר, חלקם הבעירו צמיגים ויידו אבנים לעבר החיילים, שניצבו מצידה השני של הגדר, מאחורי סוללות עפר.

מתחקיר בצלם עולה כי חיילים – כולל צלפים – ירו, לאורך שעות, באופן כמעט רצוף לעבר מפגינים שעמדו במרחק של עד כ-300 מטרים מהגדר. כמו כן, ירו החיילים כדורי מתכת מצופי גומי וגז מדמיע – חלקו רוסס באמצעות רחפן לעבר המפגינים ששהו במרחק של מאות מטרים מהגדר.

מחמוד ושאח, תושב מחנה הפליטים אל-בוריג', בן 19, סטודנט לחשבונאות, הגיע בצהריים לאזור אום חוסניה שבו נפרסו אוהלים במרחק של כ-450 מטרים מהגדר. בעדות שמסר ב-1.4.18 לתחקירן בצלם ח'אלד אל-עזאייזה סיפר:

> עמדתי באזור שבין האוהלים לבין כביש ג'כר, במרחק של כ-400 מטרים מהגדר. עמדתי שם משעות אחר הצהריים ועד שעות הערב. בזמן הזה ראיתי שנפגעו הרבה אנשים, בעיקר אלה שעמדו קרוב יותר לגדר. החיילים ירו אש חיה מדי כמה דקות, ובכל פעם שהם ירו נפגע מישהו מהצעירים. רוב הפגיעות היו ברגליים. בנוסף, היה ירי אינטנסיבי של רימוני גז מדמיע אל עבר אנשים שהתקהלו הרחק מהגבול. רוב הפגיעות שאני ראיתי – חמישים בערך – היו מירי חי לרגליים, ורק שלושה בחורים נפצעו מירי של כדורי "גומי" לרגליים.

בערך חצי שעה לפני תפילת הערב, חברי שיהאב שעמד לידי הלך לכיוון מערב כדי לקנות ברד ממוכרים שהגיעו עם עגלותיהם למקום. פתאום שמעתי קול של ירי חי וראיתי את שיהאב מוטל על הקרקע, במרחק של כארבעה מטרים ממני. הרבה אנשים התקהלו מסביב לשיהאב הפצוע. הוא פונה באמבולנס, ללא הכרה, לבית החולים שוהדאא אל-אקצא שבדיר אל-בלח, שם התברר שכדור פגע בבטן שלו. ברגע שראיתי את שיהאב מוטל על הקרקע מאוד חששתי לשלומו ולחייו. פחדתי גם על עצמי, כי הבנתי שהחיילים מכוונים ישירות לאנשים, גם אם הם רק צופים במתרחש, או עומדים במשמרת מחאה שקטה.

עדלי עווד, תושב מחנה הפליטים אל-בוריג', בן 39, נשוי ואב לשלושה, הגיע להפגנה מזרחית למחנה הפליטים בסביבות השעה 9:00. בעדות שמסר ב-4.4.18 לתחקירן בצלם ח'אלד אל-עזאייזה סיפר מה אירע בהפגנה:

הירי התחיל בסביבות 9:00, בדיוק כשהמפגינים התחילו להגיע לאזור הגדר. היו שם צלפים שירו במפגינים, שחלקם עמדו במרחק של כמאה מטרים מהגדר ורבים מהם עמדו מאחור, בכביש ג'כר, במרחק של כ-300 מטרים ממנה או באזור האוהלים והצלפים פגעו גם בהם. היו אנשים שהניפו את דגל פלסטין. הצעירים שהיו מקדימה וזרקו אבנים לא פגעו בחיילים, שהסתתרו מאחורי מכשולי עפר גבוהים והיו רחוקים מהם. החיילים ירו רימוני גז ליד הנפגעים ולצעירים ולפרמדיקים היה קשה להגיע אליהם ולהעניק להם עזרה ראשונה.

חבר שלי ממחנה הפליטים א-נוסייראת עמד לידי, במרחק של כ-300 מטרים מהגדר, והסתכלנו על מה שקורה. הוא הניף את דגל פלסטין. החיילים ירו לעברו ופגעו לו ברגל. העברנו אותו לאמבולנס שפינה אותו מהמקום.

במהלך ההפגנה, מהבוקר ועד קריאת המואזין לתפילת הערב הראשונה, ראיתי כמאה פצועים, כולם צעירים שהיו במרחק של בין מאה ל-300 מטרים מהגדר, רוב הפגיעות היו בגפיים התחתונות. חלק מהפצועים יידו אבנים לפני כן וחלק רק עמדו והסתכלו על מה שקורה. רוב הפגיעות היו אחרי תפילת הצהריים כי מספר המשתתפים עלה מאוד אחריה.

פאדי אבו חמאד, תושב בני סוהילא שממזרח לח'אן יונס, בן 30, נשוי ואב לשלושה, הגיע בסביבות השעה 9:00 לאזור בו הוקמו האוהלים מצפון לעיירה ח'וזאעה, במרחק של כ-400 מטרים מהגדר. בעדות שמסר ב-2.4.18 לתחקירן בצלם ח'אלד אל-עזאייזה סיפר:

כשהגענו אל האוהלים, שהוצבו במרחק של כ-400 מטרים מהגדר, מצפון לח'וזאעה, נעמדנו באזור והסתכלנו לכיוון הגדר. היו שם חיילים רבים. כל עשרה חיילים בערך עמדו על מכשול עפר מאחורי הגדר. ראיתי בערך שמונה מכשולי עפר במרחק של כמה מטרים בין אחד לשני, ועוד בערך שלושה ג'יפים צבאיים שעמדו ואז נסעו וביצעו פטרולים לאורך הגדר.

אחרי תפילת הצהריים, בסביבות השעה 13:30, הגיעו עוד תושבים רבים לאזור ואז התחילו עימותים עם החיילים. אני ועוד כמאה צעירים וכמה צעירות התקרבנו למרחק של כמאה או 150 מטרים מהגדר. שאר האנשים נשארו מאחור, במרחק של כמאתיים מטרים מאתנו, חלק מהם עמדו ליד האוהלים. החיילים התחילו לירות עלינו אש חיה. אלה היו צלפים וכל כמה דקות הם ירו. בכל פעם שהם ירו, מישהו מהצעירים שעמד קרוב יותר לגדר נפגע.

בזמן שעבר בין סיום תפילת הצהריים, בסביבות השעה 13:30, ועד קריאת המואזין לתפילת הערב הראשונה, בסביבות השעה 19:00, ראיתי הרבה אנשים שנפצעו. אני מעריך שבערך שמונים מהם נפגעו בפלג הגוף התחתון, בהם גם כאלה שעמדו במרחק של מאה מטרים מהגדר, גם כאלה שעמדו מאתיים מטרים ממנה ואפילו כאלה שהיו במרחק של כ-400 מטרים. בכל פעם שאחד הצעירים נפגע, החיילים ירו רימוני גז מדמיע ולצעירים היה קשה להגיע אל הנפגע ולפנות אותו.

הבערנו צמיגים במרחק של בערך חמישים מטרים מהגדר כדי לחסום את שדה הראייה של החיילים וכדי שנוכל להעניק עזרה ראשונה לנפגעים ולפנות אותם לאמבולנסים הרבים אשר עמדו בכביש ג'כר. בגלל מספר הפצועים הרב, בשעות אחר הצהריים המאוחרות כבר היה מחסור באמבולנסים והאנשים העבירו את הנפגעים בכלי רכב פרטיים ואפילו באמצעות אופנועים מאזור הגדר אל אוהל העזרה הראשונה שהוקם בחצר האוהלים, שם הוענקה עזרה ראשונה לנפגעים עד שפונו באמבולנסים לבתי חולים.

נורא חביב, תושבת עזה, עקרת בית בת 45, נשואה ואם לילדה, הגיעה לאזור שבו הוקמו האוהלים מזרחית לעיר עזה, במרחק של כ-700 מטרים מהגדר, בסביבות השעה 15:00, יחד עם בעלה, בתם ושאר ילדיו. בעדות שמסרה ב-2.4.18 לתחקירנית בצלם אולפת אל-כורד תיארה מה אירע באותו יום:

> נדהמתי כשראיתי את המוני האנשים שהיו שם. במרחק של כמעט קילומטר מהגדר היו שם משפחות שלמות, אוהלים רבים, צעירים שהקריאו שירה, אחרים רקדו, היו שם נערות ונערים ששרו שירי מולדת. ראיתי משפחות ונשים יושבות על האדמה ואוכלות יחד ארוחת צהריים ובצד היו סלסלאות של פירות, כאילו היו בפיקניק. היו גם רוכלים שהסתובבו במקום.
>
> אבל כעבור כרבע שעה, כשהתקרבתי לכיוון הגדר, ראיתי צעירים רבים במרחק של כמאה מטרים ממנה. מאחורי הגדר היו הרבה חיילים וכמה ג'יפים וכלי רכב צבאיים. חלק מהצעירים הניפו דגלי פלסטין והבעירו צמיגים. מאחורי סוללות העפר היו צלפים שירו בצעירים המפגינים. ראיתי כמה אנשים שנפגעו מירי החיילים. הם נורו ישר ברגליים, וצעירים אחרים פינו אותם לאמבולנסים שעמדו במרחק של כמאה מטרים או יותר משם. חלק מהנפגעים טופלו במרפאות בשטח, ומשם הועברו לבית חולים א-שיפאא בעזה. ראיתי חמישה אנשים שנפצעו מירי בבת אחת.
>
> אני בכלל חשבתי שזו תהיה תהלוכה שקטה. הופתעתי מכך שיש כל כך הרבה ירי וכל כך הרבה פצועים וגם אנשים שנהרגו. הם לא עשו כלום ובשום אופן לא סיכנו את חייהם של החיילים. רחפן של הצבא פיזר גז מדמיע על המקום שבו אני והמשפחה שלי עמדנו, שגרם לנו לחנק ולדמוע. היו נשים שהשתמשו בבצל ונשים שהגישו למפגינים ששאפו גז בשמים שהיו איתן כדי לעזור להם.
>
> מאוד השפיע עלי מה שראיתי בתהלוכה. לא היתה שום הצדקה לכך שחיילי הכיבוש יירו אש חיה על המשתתפים בתהלוכות מחאה שקטות שדרשו את מימוש זכות השיבה. השפיע עליי במיוחד מראה האנשים מבוהלים ואף מבועתים, מראה הפצועים המדממים וההרוגים. הבת שלי אפילו לא הצליחה להירדם באותו לילה, היא כל הזמן נזכרה במחזות המבהילים.

סאבר מחסן, תושב עזה בן 30, מובטל, נשוי ואב לשניים, הגיע להפגנה מזרחית לעיר עזה בסביבות השעה 10:00. בעדות שמסר לתחקירנית בצלם אולפת אל-כורד ב-1.4.18 תיאר מה ראה:

> הופתעתי לראות צעירים ששיחקו כדורגל במגרש כדורגל. התקדמתי למרחק של כמאה או 150 מטרים מהגדר. ראיתי כ-15 חיילים וצלפים על תלוליות עפר מצידה השני, שירו אש חיה וגז מדמיע לעבר המפגינים, אשר אף אחד מהם לא היה חמוש. לא היה כדור שנורה בלי לפגוע במישהו ולגרום לפצועים או להרוגים. חבר שהיה לידי נפצע מירי ברגל ונפל על הקרקע. הרמתי אותו יחד עם אנשים נוספים שהיו שם והעברנו אותו אל אמבולנס שהיה במרחק של 500 מטרים בערך.
>
> בסביבות השעה 14:00, הצבא שלח רחפנים בפעם ראשונה והם ריססו עלינו ועל המפגינים האחרים גז מדמיע, דבר שגרם לחנק של רבים מהנשים והילדים שהיו נוכחים. חלק מהם הועברו לטיפול של צוותים רפואיים.

תגובת הגורמים הרשמיים: פעלנו כשורה

עוד במהלך אותו יום שישי ובימים שלאחריו, הזדרזו גורמים רשמיים לקבוע כי החיילים פעלו כנדרש וכי אין כל צורך בחקירה של האירועים או בשינוי ההוראות. במקביל, גורמים אלה גלגלו את האחריות למספר הגבוה של ההרוגים והפצועים באותו יום לחמאס והוסיפו כי רבים מהם הם בכלל פעילי הארגון. כך, למשל, מסר דובר צה"ל עוד באותו יום כי "מאז שעות הבוקר הופעלה אש חיה בהרבה שיקול דעת ועוצמה נגד מי שניסה לפרוץ ולפגוע בגדר". יום קודם הוא כבר הבהיר כי "לא נאפשר פגיעה בריבונות ישראל או בתשתיות ההגנה בגדר. כוחות צה"ל ערוכים בשטח. ארגון הטרור חמאס מסכן את תושבי הרצועה והופך אותם כסות לפעולות טרור. על ארגון הטרור חמאס אחריות לכלל האירועים והשלכותיהם".

גם לאחר שהתפרסם מידע רב על שהתרחש במהלך יום ההפגנות הראשון – בעיקר תיעוד וידיאו של ירי באזרחים שלא סיכנו איש ועמדו במרחק רב מהגדר או שהתרחקו ממנה – וגם לאחר שהתגברה הביקורת ברחבי העולם על מדיניות הפתיחה באש של הצבא, הבהירו גורמים רשמיים כי ההוראות לא ישונו. דובר צה"ל

קבע כי "כל מי שלוקח חלק בהפגנות האלימות שם עצמו בסיכון". בדומה, אמר שר הביטחון אביגדור ליברמן כי" קבענו כללי משחק ברורים ואנחנו לא מתכוונים לשנות אותם. כל מי שיתקרב לגדר - מסכן את חייו".

לאחר יום השישי השני של ההפגנות, ב-6.4.18, קבע שר הביטחון בראיון לבוקר טוב ישראל בגלי צה"ל כי ב"כל מצעד הטרור שראינו לא היו שם אזרחים. אני שומע, קורא, כל מיני פרשנויות. לא היו אזרחים תמימים. אף אחד מהאזרחים לא הצטרף למצעד הטרור. זה היו כולם אנשי חמאס... ואלה שהיו מחופשים לאזרחים כולם היו פעילי חמאס מוכרים. אנחנו מכירים ומזהים חלק גדול מאותם פעילים שנהרגו, שניסו לפרוץ לתוך ישראל, לפגוע באזרחי ישראל, לפגוע בריבונות שלנו".

מדוע ירי במפגינים שאינם מסכנים איש הוא בלתי חוקי?

עמדתה של ישראל על פיה מותר לה לירות אש חיה – שעלולה להיות קטלנית – במפגינים לא חמושים שאינם מסכנים איש חותרת תחת כל עיקרון מוסרי, סותרת את הוראות המשפט הבינלאומי ואינה חוקית. הדבר נכון גם בנוגע להתעקשות להמשיך וליישם את אותן הוראות, על אף המספרים הגבוהים של ההרוגים והפצועים כתוצאה מיישומן. זהותם של המשתתפים בהפגנות והשתייכותם הארגונית אינה משנה קביעות אלה והטלת האשמה על שלטון חמאס, כאילו נציגיו הם שירו במפגינים, היא משוללת יסוד.

ישראל נמנעה מלהציג חוות דעת משפטית רשמית המצדיקה את עמדתה זו. ואולם קצינים ששירתו בעבר בפרקליטות הצבאית הצביעו על ההצדקות המשפטיות עליהן מבקשת ישראל להתבסס. כך, למשל, סא"ל (מיל) דייויד בנימין, לשעבר קצין בענף הדין הבינלאומי בפרקליטות הצבאית, הסביר שאכן קיים איסור על ירי במפגינים לא חמושים ואדם לא חמוש אכן אינו סיכון ביטחוני. ואולם, הוא הדגיש כי לכלל זה ישנם חריגים: למשל, כאשר מספר גדול של אנשים לא חמושים עוברים את הגדר הדבר יוצר סיכון ביטחוני, ואם אמצעים לפיזור הפגנות אינם עוזרים מותר להשתמש נגדם באש חיה. בנימין התייחס גם לסרטון הווידיאו שפורסם בהרחבה, שבו רואים ירי בגבו של פלסטיני, והבהיר שמפגין שאינו חמוש הנמלט מהמקום אינו נחשב למטרה לגיטימית ואולם אם אותו אדם השתתף קודם בפעולות לחימה הוא ייחשב למטרה כזו גם בשעה שהוא נמלט מהמקום.

דברים דומים אמר אל"מ (מיל') לירון ליבמן, שהיה בעבר ראש מחלקת הדין הבינלאומי בפרקליטות הצבאית וכיום הוא חוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה, בראיון לתכנית לונדון וקירשנבאום, ששודרה ב-1.4.18. ליבמן מסכים לעיקרון הכללי האוסר על ירי באזרחים ואולם גם הוא ממהר לציין את החריגים לכלל זה:

> צריך לעשות כנגד אזרחים לא חמושים שמתקדמים לכיוון הגדר שימוש באמצעים פחות קטלניים ככל שהדבר אפשרי. בסוף עלול להיווצר מצב קיצוני שבו יש חשש – אם נוצר מצב כזה – שההמון האזרחי עומד להפיל את הגדר, שהוא מוכוון על ידי החמאס, שהמטרה היא לעשות בחסות ההפגנה הזאת פעולות טרור – להטמין מטעני חבלה או להחדיר חוליות טרור. אי אפשר להתעלם מהעובדה שיש לחימה בגזרה הזאת ובמצב קיצוני כזה יכול להיות שהאזרחים האלה ייחשבו לאזרחים שמשתתפים השתתפות ישירה בלחימה.

בנימין וליבמן מסכימים שניהם לעיקרון הכללי, האוסר על ירי בבני אדם שאינם חמושים ושאינם מסכנים איש. עיקרון זה קיים במשפט הבינלאומי העוסק בזכויות האדם ואוסר על ירי כזה, בוודאי כאשר מדובר במפגינים הנמצאים בצידה האחד של הגדר ומיידים אבנים לעבר חיילים הנמצאים מצידה השני, כשהם מוגנים היטב. ירי קטלני שנעשה במסגרת של פעולות לאכיפת חוק, יהיה מותר רק כתגובה לסכנת חיים ממשית ומיידית, ובהעדר כל אפשרות אחרת למנוע את הסכנה. פגיעה בגדר על ידי אדם שאינו חמוש אינה נחשבת לסכנה כזו, גם אם – כפי שטוענת המדינה – הגדר נועדה כדי להגן על אזרחי ישראל. כך הובהר בחוות דעת שפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה, שנכתבה על ידי פרופ' מרדכי קרמניצר, פרופ' יובל שני, פרופ' עמיחי כהן וד"ר אליאב ליבליך:

> אם מדובר בפעולות רגילות לאכיפת חוק – על פי המשפט הבינלאומי העוסק בזכויות האדם – על ישראל להפעיל אמצעים של אכיפת חוק המותרים על פי דיני זכויות האדם הבינלאומיים, בראש ובראשונה אמצעים לפיזור הפגנות. אם נדרש, ניתן לעצור מפגינים שפוגעים ברכוש או חוצים את הגבול. יודגש, כי שימוש באש חיה מותר, שלא כחלק מפעולות לחימה, אך ורק אל מול סיכון חיים קונקרטי הנובע מאדם ספציפי. הובלת ההפגנה, ארגונה וקריאת סיסמאות אינה מהווה סיכון כזה, ואף התקרבות לגדר וחצייתה, בפני עצמן, אינן עילות לשימוש בירי חי, אם לא ניתן להצביע על סיכון ספציפי לחיי אדם שרק ירי על החוצים ימנע אותו.

גם אם בוחנים את המתרחש ברצועת עזה לאור כללי המשפט ההומניטארי הבינלאומי – המסדיר את הכללים החלים על הצדדים הלוחמים במהלך לחימה – מגיעים למסקנה שאותו עיקרון חל: ירי מכוון באזרחים הוא אסור. כללים אלה נועדו לצמצם עד כמה שניתן את הפגיעה באזרחים ולכן הם מתירים לכוון התקפות רק אל מטרות צבאיות וגם אז – רק בתנאי שהפגיעה באזרחים לא תהיה מופרזת ביחס ליתרון הצבאי הצפוי. אמנם, אזרחים הנוטלים חלק ישיר בפעולות איבה מאבדים את ההגנה הזו, ואולם השתתפות בהפגנה ואף פגיעה בגדר במנותק מפעולות לחימה – אינה נחשבת להשתתפות כזו ואינה הופכת אותם למטרה לגיטימית. כללים אלה מעוגנים, בין השאר, בפרוטוקול הראשון הנספח לאמנות ג'נבה, והם מחייבים את ישראל בכל פעולותיה – גם ברצועת עזה.

ואולם לאחר שהסכימו על עקרון זה, מצליחים בנימין וליבמן לרוקן אותו מכל תוכן, כשהם מביאים שורה ארוכה של חריגים, שכלל אינם רלוונטיים למה שמתרחש בהפגנות המתקיימות ברצועת עזה בשבועיים האחרונים. אכן, ייתכן שאלפי פלסטינים ינסו לחצות את הגדר, ייתכן שההפגנות הן רק כסות לניסיונות של חמאס לבצע פיגועים בתוך ישראל וייתכן שפלסטינים חמושים יירו על חיילים העומדים בצידה השני של הגדר.

כל אלה אינם פוגעים כהוא זה בעיקרון הכללי האוסר לירות בבני אדם שאינם חמושים ושאינם מסכנים איש. מדיניות פתיחה באש אינה יכולה להיקבע על סמך התרחישים הקיצוניים ביותר שייתכן כי יתרחשו וייתכן שלא. וקיומם של תרחישים אלה אינו יכול להצדיק ירי נרחב של אש חיה במי שאינם משתתפים כלל במימושם של תרחישים אלה. ממילא, אף אחד מתרחישים אלה לא התממש בהפגנות שנערכו ברצועת עזה ונראה כי ישראל מעלה אותם כדי לגלגל את האשמה למספרם הגבוה של ההרוגים והפצועים לחמאס.

אין זה המקרה הראשון שבו ישראל מתעלמת מהעיקרון הכללי ובמקום זאת מסתמכת דווקא על תרחישים קיצוניים או על חריגים שנקבעו במשפט הבינלאומי כדי להצדיק פגיעה בזכויות האדם. כך, במשך שנים הסתמכה המדינה על המקרה הקיצוני של "הפצצה המתקתקת" כדי להצדיק עינויים של עשרות אלפי פלסטינים שרובם היו חשודים במעורבות בעבירות קלות – למרות שהאיסור הקבוע במשפט הבינלאומי הוא גורף וחד משמעי. כדי להצדיק את השחתתם של אלפי דונמים של שטחים חקלאיים בתחילת האינתיפאדה השנייה, בעיקר ברצועת עזה, הסתמכה המדינה על חריג צר במשפט ההומניטארי הבינלאומי שמתיר הריסת רכוש פרטי במקרה של "צורך צבאי". וכדי להצדיק את השימוש השגרתי באמצעי המעצר המנהלי, מסתמכת המדינה על הוראה המתירה להשתמש באמצעי זה במקרים חריגים בלבד ובכפוף לשורה של תנאים.

ישראל משתמשת במשפט הבינלאומי דווקא כדי להצדיק את הפגיעה בזכויות האדם, במקום לראות בו כלי שנועד לספק הגנה – ולו מינימלית – לבני האדם הכפופים לסמכותה. ברור כי כללי המשפט הבינלאומי – כמו כל כלל משפטי – נתונים לפרשנויות שונות. ואולם הפרשנות שמציעה ישראל להוראותיו היא כה קיצונית, עד שהיא מצליחה לרוקנו מכל תוכן ולא בכדי נדחתה פרשנותה על ידי רוב המשפטנים – בעולם ובישראל – העוסקים במשפט הבינלאומי.

הורגים ומטייחים, בנוהל

מזה שבועיים יורים חיילים אש חיה במפגינים לא חמושים, שאינם מסכנים איש, הנמצאים מצידה השני של הגדר ברצועת עזה. פקודה לירי חי באזרחים לא חמושים היא פקודה בלתי חוקית בעליל. אי החוקיות של פקודות כאלה אינה, כפי שקבע השופט בנימין הלוי ב-1958 בפסק הדין שניתן בפרשת כפר קאסם, "פורמלית, נסתרת או נסתרת למחצה". להיפך, זוהי "אי חוקיות ודאית והכרחית המופיעה על פני הפקודה עצמה, אופי פלילי ברור של הפקודה או של המעשים שהפקודה מצווה לעשותם, אי חוקיות הדוקרת את העין ומקוממת את הלב, אם העין אינה עיוורת והלב אינו אטום או מושחת".

האחריות על מתן הוראות בלתי חוקיות אלה ועל התוצאות הקטלניות של יישומן מוטלת על קובעי המדיניות – בראש ובראשונה על ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל. עליהם גם מוטלת החובה לשנות הוראות אלה לאלתר, כדי למנוע את מותם ואת פציעתם של בני אדם נוספים. באותה העת, ציות לפקודות בלתי חוקיות בעליל הוא עבירה פלילית. ולכן כל עוד החיילים בשטח ממשיכים לקבל פקודות לירות אש חיה באזרחים לא חמושים – מוטלת עליהם החובה לסרב לציית להן.

לאחר שגברה הביקורת הבינלאומית, בעיקר לאחר יום הפגנות השני ב-6.4.18, הודיע הצבא כי מנגנון הבדיקה המטכ"לי בראשותו של תא"ל מוטי ברוך, ייבחן את האירועים שבהם נהרגו פלסטינים, תוך התמקדות

באירועים שבהם נהרגו אזרחים. ממצאי המנגנון יועברו לפרקליט הצבאי הראשי, תא"ל שרון אפק, שיחליט האם יש הצדקה לפתוח בחקירה פלילית של האירועים.

הודעה זו היא חסרת משמעות, להוציא לצרכים תעמולתיים גרידא. מנגנון זה מהווה רק רכיב נוסף במערך הטיוח שמפעילה הפרקליטות הצבאית, כחלק מניסיונה ליצור מראית עין של מערכת אכיפת חוק יעילה המקיימת חקירות שנועדו להגיע לחקר האמת ולנקוט צעדים נגד האחראים. ממילא – מנגנון מיוחד זה מתמקד, בהגדרה, רק במספר מועט של מקרים ובאחריותם של החיילים בשטח, תוך שהוא מתעלם לחלוטין מאחריותם של אלה שגיבשו את המדיניות, הורו על יישומה ומסרבים לשנותה. כפי שכתב פרופ' מרדכי קרמניצר:

> על פי הכרזות שר הביטחון, הדרג המדיני הוא שהתווה את המדיניות, ולפיה ניסיון פגיעה בגדר, מעבר של הגדר ואולי גם התקרבות אליה מצדיקים שימוש בנשק חם. לכן טעונה בירור לא ההתנהלות של צלף או מפקד אחר (אותה יכול לבדוק צוות מטכ"לי), אלא התנהלות צמרת הדרג הצבאי והמדיני בישראל; הוראות הפתיחה באש והתפישה המשפטית העומדת בבסיסן. חוששני, שאם משימה זו מוגדרת כעניין צבאי פנימי, היא תהיה חקירה לשם טיוח. אין זה סביר להניח, שהצבא יכול לבחון את הפיקוד הבכיר שלו ואת הדרג המדיני שהוא כפוף לו.

מנגנון מיוחד זה החל לפעול לאחר "צוק איתן". ואולם עבודתו זו לא הביאה לנקיטת צעדים נגד האחראים למדיניות שיושמה במהלך הלחימה ואף לא לנקיטת צעדים נגד החיילים בשטח שיישמו אותה. גם אז, היה מנגנון זה רק חלק ממראית העין שישראל יוצרת כדי ליצור את האשליה שהיא ממלאת את חובתה לחקור טענות להפרת החוק. בסופו של דבר בשלב זה, כמעט ארבע שנים לאחר מעשה, פורסם כי הוגש רק כתב אישום אחד נגד שלושה חיילים באשמת ביזה.

נראה כי המטרה האמיתית של עבודת מנגנון מיוחד זה היא למנוע חקירה על ידי גורמים בינלאומיים. התובעת הראשית של בית הדין הבינלאומי כבר הודיעה כי היא מודאגת מהמספר הגבוה של ההרוגים והפצועים והדגישה שאלימות נגד אזרחים יכולה להיחשב לפשע שבסמכותו של בית המשפט הפלילי בהאג לחקור.

מאחר שבית המשפט הפלילי בהאג אינו רשאי לחקור חשד לעבירות כאשר המדינה כבר חקרה בעצמה את אותן החשדות, חשוב לישראל להראות שכך היא עשתה. בדיוק כמו שאמר האלוף (מיל') נועם תיבון:

> זה נועד להגן על מפקדינו. עכשיו, כולם יודעים להתלהם ולדבר יפה. בסוף מחר בבוקר שם של קציו או חייל חס וחלילה יגיע לבית הדין הבינלאומי בהאג ויחליטו להעמיד אותו לדין. אותו בן אדם כמעט לא יכול לצאת מתחומי מדינת ישראל, ומדינת ישראל מאוד מתקשה לעזור לו. ולכן הצוות הזה שבא ואומר: צה"ל פעל במקצועיות. אם נפל פגם – אנחנו נטפל. אנחנו לא מחכים שאף אחד יבדוק אותנו. [זה] נותן הגנה בלתי רגילה לחיילי צה"ל ולמפקדי צה"ל וגם ביכולת שלנו בסוף לבוא ולהגיד חברים, בדקנו, עשינו בדיקה מקצועית של מפקד מאוד מנוסה אבל שלא מעורב בשום פנים ואופן בלחימה באותה חזית. הבדיקה הוכיחה שפעלנו בסדר. גם זה חשוב להגיד.

הניתוח המשפטי שהובא לעיל מבסס את העמדה המוסרית והחוקית המובהקת, לפיה אין יורים אש חיה בבני אדם לא חמושים, במצבים שאינם מסכני חיים. אך למעשה, לא נדרשת מומחיות מיוחדת כדי להגיע למסקנה זו. זוהי בדיוק אותה "אי חוקיות ודאית והכרחית המופיעה על פני הפקודה עצמה". ולמרות זאת, אלו הפקודות שנינתו לחיילים בשטח, בגיבוי מלא של הדרג המדיני ושל הקצינים הבכירים בצבא. ואלו הפקודות אותן מימשו חיילים מאות פעמים, קליע אחר קליע, במשך שעות ארוכות. והתוצאות – בהתאם.

לישראל יש ניסיון מוצלח בהפרת החוק וברמיסת כללי מוסר בסיסיים, מבלי שהיא נדרשת לתת על כך דין וחשבון כלשהו: לא בזירה המקומית, בה מערכת המשפט משתפת פעולה באופן מלא עם מציאות נפשעת זו ובה הציבור הרחב, ככלל, תומך בממדי ההרג, הפציעה וההרס ברצועה או למצער, אדיש להם. ולא בזירה הבינלאומית.

ניסיון מוצלח זה כולל פעם אחר פעם את הרכיבים הבאים: (1) פרשנויות משפטיות מופרכות המרוקנות מתוכן את עקרונות המשפט הבינלאומי, תוך שימוש בכלליו לא כמצפן מוסרי אלא כמדריך להפרתם; (2) מימוש נרחב, לעין כל, של מדיניות שימוש בכוח צבאי המבוססת על פרשנויות נפשעות אלו ואשר, כפי שניתן היה לצפות מראש, מביא לפגיעות נרחבות בחייהם של בני אדם ובגופם; (3) המשך הפעולה הצבאית על פי המדיניות הבלתי חוקית שנבחרה, למרות התוצאות האיומות של יישומה, ובהתאם – המשך הפגיעות הנרחבות. כל זאת, תוך התנערות מהאחריות לתוצאות אלה; (4) פעולת טיוח מקיפה שמטרתה ליצור את הרושם שישראל חוקרת את עצמה בכנות וביעילות, בעוד שבפועל אחריות הדרגים הבכירים ואי חוקיות

המדיניות כלל אינם נחקרים, ההתייחסות היא למקרים "חריגים" בלבד ואפילו בנוגע אליהם – עקרונות היסוד שרוקנו מתוכנם מספקים את ההצדקה לסגירת התיק.

המשמעות המצטברת של התנהלות זו היא התובנה בישראל שניתן לקיים פעולה צבאית תוך פגיעה נרחבת, קטלנית ומתועדת באזרחים – בין אם בהפצצה ממטוסים או בארטילריה ובין אם תוך שימוש באש צלפים – ושגם אם הפעולה נסמכת על פרשנויות משפטיות מופרכות לחלוטין, לא יהיה לכך כל מחיר. תמיד ניתן יהיה לנמק, לתרץ, להסביר, להסיח את הדעת, למסמס ולטייח בהצלחה.

מול ההפגנות ברצועת עזה, ישראל מתנהלת בדיוק באופן הזה: הפצת פרשנויות משפטיות חסרות בסיס המתירות שימוש בלתי חוקי ונרחב בכוח צבאי, עם תוצאות שגבו כבר – ועתידות לגבות – מחיר דמים עצום. כל זאת, כשטיוח הפשעים מתחיל בתוך ימים ספורים, בנוהל. והכל קבל עם ועולם.

השילוב בין העמדה הציבורית בישראל הנעה בין תמיכה נלהבת לבין אדישות, יחד עם מערכת משפטית המיומנת בריקון כללי מוסר מתוכנם וטיוח פשעים – מייצר מציאות שבה קשה לראות כיצד השינוי המהותי הנדרש יגיע מתוך ישראל. אמנם, מדינות רבות בעולם מפרות את זכויות האדם. ואולם ישראל ייחודית בכך שהיא מתעקשת שפעולותיה הבלתי חוקיות תואמות את כללי המשפט הבינלאומי. בכך מאתגרת ישראל את יסודות המשפט הבינלאומי באופן שונה בתכלית מהאתגר שמציבות בפניו מדינות אשר אפילו אינן טורחות לייצר מראית עין של חוקיות להפרות שהן אחראיות להן. אם הקהילה הבינלאומית לא תתעשת ותחייב את ישראל לפעול בהתאם לכללים המחייבים את כל מדינות העולם – היא תשמוט את הקרקע מתחת לניסיון האוניברסלי להגן על זכויות האדם בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה. ואולם אין זו רק סכנה תיאורטית: עד שישראל תשנה את מדיניותה, ממשיכים הפלסטינים לשלם את מחיר הדמים של מצב דברים זה.